

ЈЕ ЛИ ФОРЕНЗИЧКО РАЧУНОВОДСТВО ПРАВИ ПУТ ЗА ОТКЛАЊАЊЕ ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛА?

FORENSIC ACCOUNTING AS SOLUTION ON ECONOMICS CRISIS OF FRAUD

Изток Колар*

Резиме

Да ли су савремени рачуновође пратиоци или активни учесници савременог привредног криминала? Можда је одсутност ефикасних правних, стручних и професионалних етичких правила узрок за садашњу финансијску и привредну кризу? Можемо се питати, постоји ли довољно сазнања, спремности и стручњака, који би могли зауставити привредна кривична дјела. Један између бројних одговора како превазићи садашњу кризу, узрокован и криминалним радњама је форензичко рачуноводство. Ради се о посебној делатности, која се бави спречавањем (баријерама) и отклањањем незаконитих и других недозвољених чињеница у раду предузећа односно пословних организација, за које су одговорни углавном савремени менаџери. Носилац форензичке делатности је форензички рачуновођа, који се на свој професионалан начин бори против привредног криминала.

Кључне ријечи: форензичко, форензичко рачуноводство, привредни криминал, кривична дијела, форензички рачуновођа

* Др Изток Колар је доцент за рачуноводство и ревизију на Економско-пословном факултету Универзитета у Марибору

Summary

What have the contemporary accountants with a temporary financial and economic crisis? Is it possible that absence of effective legal, professional and ethical rules caused our economic crisis? We may ask if we have enough knowledge, motivation and experts, to stop a white collar crime. One of many answers for this question, how to go through temporary crisis is forensic accounting. Forensic accounting is a specialty practice area performed by accounting experts preventing and detecting illegal and other unauthorized activities, taking place within the operating process of an enterprise or other business entity. We put out forensic accounting as a tool for struggle against fraud and other criminal matters.

Keywords: forensic, forensic accounting, white-collar crime, fraud, unauthorised activity, forensic accountant.

1. Увод

Пословни свет прати нагли пораст традиционалних и нових врста привредног криминала. Многи државни буџети су због тога оштећени за изгубљене порезе и доприносе, за финансијска и друга улагања, а рачуноводствена делатност за изгубљено поверење.

Руководство сваке организације, свесно пословних опасности, мора имати одговарајући систем и заштитне механизме за брзо откривање и спречавање казних и других недозвољених радњи. То важи за привреду и непривреду, као и за све контролне механизме у економији. Потребни су примерена пословна култура, изграђен и функционалан систем управљања с ризицима, одговарајући систем унутарњих и вањских контрола те одговарајуће институције које су способне открити и процесуирати привредно-криминалне радње. Без свих тих механизма објективно постоје услови за пораст казних и других недозвољених радњи у предузећима и привреди. Поставимо питање, је ли све то довољно, односно, јесу ли потребни још додатни механизми, који би подигли ниво поузданости и веродостојности у уређеност и поштено деловање предузећа и у њихово финансијско извјештавање о пословним достигнућима и финансијско-имовинском положају организације.

Циљ овога рада је да на основи компилације анализа различитих аутора и аналитичног прегледа важних историјских околности у развоју рачуноводствене делатности и привреде, изложимо предлог како би рачуноводствена професија помогла у заустављању ширења привредно-криминалних и других недозвољених радњи у предузећима и привреди. У тражењу решења истражићемо повезаност између рачуноводствене

професије и привредно-криминалних радњи, као и саму делатност, која се бави спречавањем и откривањем тих радњи, а то је форензичко рачуноводство.

2. Форензичко рачуноводство и привредни криминал

2.1. Рачуноводствена делатност и привредни криминал

Инвеститори, руководство, владе и појединци у свету ослањају се на информације, које су плод рачуноводствене делатности. При томе често забораве да је рачуноводство процес састављен из комплексних система "легитимности", "поузданости" и "поверења". Какве су последице ако се криминал и преваре уселе у рачуноводствену делатност или носиоци одлучивања њоме помажу у остварењу жељених циљева? Како рачуноводство партиципира у кризи, која је последица намерно или ненамерно "заведених" корисника информација рачуноводствене делатности по целом свету? Одговор је пред нама и могуће га је пратити кроз садашњу финансијску и економску кризу.

У рачуноводству су се увек догађале преваре иза којих су следили финансијски колапси, а у последње време и у већем опсегу и с тежим последицама за све нас. Кад не би било основне премисе да руководство краде, не бисмо данас имали ревизоре. Руководства су помоћу рачуноводствене делатности у недавној прошлости често јавност манипулисали информацијама. Радило се о дезинформисању о имовинско-финанцијском положају и успешности пословања предузећа, и то на начине као што су били: инфлацијске зараде (*inflating earnings*) 1963-1973, "пуњење" пословних књига предузећа непостојећим залихама 1968-1981, шпекулирање вредносним папирима (чекови, менице, обвезнице) 1977-1984, завођење ревизора двоструким евиденцијама 1983-1988. и манипулирање количинским и вредносним годишњим пописом 1986-2002. Више о томе говоре Bayou i Reinstein (2001).

Пре десет година били смо сведоци великог финансијског колапса, који је био последица намерног (преварантског) надувавања прихода, скривања дугова и манипулирања управа са зарадама запослених, а све је то за собом повукло америчке бурзовне индексе у години 2001, да су само они изгубили 90%

своје вредности. Многи истраживачи (Lehman i Okcabol 2005, Varitz, 1960; Galambos, 1975; Hunt, 1980; Hurst, 1970; Kolko, 1963; McCraw, 1975) анализирали су какво је било разумевање економске логике пословања предузећа у време кад су преваранти извршили превару. Заједнички називник за све наведене истраживаче није само хронолошког утврђивања чињеница и анализа намјера починитеља, већ и то да је рачуноводство као струка, те као друштвена и политичка околина, имало у очима превараната, врло јак и утјецај на извршење превара. Друга заједничка тачка тим истраживањима је наука, који говори о томе да се рачуноводство мора реконструисати како до таквих превара не би више долазило.¹ Из тога можемо добити први одговор на питање како се борити против ширења нежељених радњи у рачуноводственој делатности. Одговор налазимо у промени правних и општеприхваћених рачуноводствених правила и решења (стандарда).

Поновна дебата о томе шта струка мора променити зато се увек врти око општеприхваћених рачуноводствених и ревизијских правила (стандарда), која, као што можемо приметити након сваког великог финансијског колапса (примећујемо да се у случају великих финансијских колапса нарочито увек ради о великим америчким предузећима) указује на промене, на примјер, рачуноводствени и ревизијски стандарди, законодавство. Посебно вреди поменути Sarbanes-Oxleov закон (2002), те бројна друга правна правила у целом свету.

При свему томе констатује се, да те мере очито нису довољне, јер ствари не иду боље, већ се пропаст организација и привредни криминал константно повећава. Доказ за то је тренутна финансијска и економска криза, започета крајем 2008. године. Зато морамо потражити узроке и наћи прикладнија решења, да би се спречила поновна уплетеност рачуноводствене делатности у потхрањивању привредног криминала. Морамо настојати да је рачуноводство у ствари проверавање како и да ли уопште рачуноводствене информације и рачуноводствена делатност делују као друштвена снага да друштво у којем живимо буде економски уравнотежено и "поштено". Рачуноводствена делатност и привредни криминал имају, наиме, заједнички јак друштвени набој, као и

¹ За упоредбу погледати Arnold (1999), Arrington and Puxty (1991), Briloff (2001), Gallhofer et al. (2001), Okcabol (2002), Parker (1986), Tinker (1991), Tinker and Gray (2002).

законодавство, друштвена одговорност, економске и финансијске кризе, политика, размишљање младих, такмичарство и сиромаштво. Стога у време кризе морамо размишљати како рачуноводствена делатност делује на друштво. На пример, можемо поставити питање како то да ревизија као део рачуноводствене делатности није успела спречити преваре и недозвољене радње руководиоца и рачуноводствене делатности. Одговор се вероватно скрива у порасту опсега саветодавних услуга ревизора. Њихове саветодавне услуге управама организација биле су под лупом бројних институција 2001. године, након првог великог финансијског колапса у 21. веку. Тражио се одговор да ли саветодавне услуге ревизора слабе њихову неовисност и може ли то угрозити њихово темељно посланство. Након обављених истраживања, национална удружења ревизора и надзорне институције рачуноводствене делатности дошле су до закључка: "Не постоје статистичко поуздани докази, да саветодавне услуге ревизора слабе њихову неовисност, као што не постоје докази да умањују квалитет ревидирања, зато није потребно подузимати никакве мере, да би се саветовање ревизора регулирало." (Sunder 2005). Забране, да ревизори обављају саветодавне услуге нису никада биле прихваћене, а након истраживања U.S. Securities and Exchange Commission, ревизијска друштва су до краја 2001. године неревизијским радом остварила 2,69 \$ на сваки долар остварен ревизијом (Bilello 2002; Financial Times 2002). Затим је дошао други вал финансијских колапса, догодили су се Enron, Worldcom, Parmalat и други. Тек сада је велик део друштва постао свестан да и бројке могу такођер заварати, те да је рачуноводствена делатност друштвена снага о којој је потребно озбиљно размишљати.

Но, ако бројке могу заварати, може ли рачуноводство посједовати информације и сагледати право стање ствари, што се заправо догађа у предузећима. У поштено представљање је увек укључена субјективност и партнерство рачуноводства с руководством, и није никада сасвим неутрална у погледу друштвене правичности. Различитост интереса свих у друштву је увек фактор који нас присили да изаберемо неку страну, кад смо у конфликту интереса свих у друштву. Бројке нас, дакле, информишу о извршеном избору и у тражењу поштене презентације, која пак не може бити праведна, јер је већ био обављен избор стране интереса у друштву. Дакле, уочавамо да рачуноводствена правила и стандардизирана решења, не само да утичу на то како производимо ресурсе и како су дистрибуирани у економији већ и на начин како је потребно економију организовати и шта је за друштвено (економско) рационално (Cooper in Robson 2006). То нас подстиче на размишљање зашто опћенито прихваћена рачуноводствена правила (стандарди), која имају моћ

кажњавања ако их не поштујемо, нису успела у својем посланству и намери, да будемо "поштени" и "фер" код рачуноводственог извештавања. Мислим, да нас је пут стандардизације рачуноводственога извештавања довела у клопку, у којој су правна правила надоместила норме понашања у пословном свету а и у рачуноводственој делатности. Равнотежа међу правним и стручним правилима и друштвеним нормама, није само жељено у економији, него у свим аспектима живота, као што су породица, суседство, алкохол, радне навике, облачење, спорт, друштвене навике, итд. Ако сажмемо све те спознаје, поново долазимо до истог закључка - да је потребно дубље разумети везу између рачуноводствене делатности и привредног криминала.

Зато треба одговорити на питање зашто је дошло до превара у рачуноводственој делатности? Узроке за преваре помоћу рачуноводства и ревизије, могу се поделити на тренутне, средњорочне и дугорочне. *Тренутни узроци* леже у уверењу руководилица, рачуновођа, ревизора, правника и банкара да могу испунити своје обавезе да не би уништили свој углед или остали без своје финансијске будућности. Таква уверења, наравно, подупиру грешке или неспособност државних органа и других надзорних органа да се поштено и одговорно понашају. Решење за проблем тренутних узрока превара скрива се у посебној струци унутар рачуноводствене делатности, која може помоћи при "дисциплинирању" потенцијалних и стварних починитеља привредно-криминалних и недозвољених радњи. Дисциплинирање значи да ће се починитељи превара открити и судски прогонити, те и правомоћно осудити за недозвољена понашања.

Средњорочни узроци темеље се на одлуци да светска економија треба оштру конкуренцију ревизора с циљем повећања њихове успешности (Sunder 2003). Квалитет извршенога рада ревизора није наине никада био у интересу управа и власника. Зато је теорија конкуретности, по којој већа понуда повећава економску ефикасност (ниже трошкове), прво води до пада цена ревизијских услуга а затим и до (великог) пада њиховог квалитете. Овај би се проблем, у случају друштвенога и политичкога консензуса у оквиру темељног посланства ревизије и његовог одговарајућега (ценовног) положаја у друштву, могао доста брзо решити. Један од начина решавања пада квалитета ревизијске делатности би било и "дисциплинирање" ревизора, на једној, и оквирно постављање цена ревизијских услуга, на другој страни.

Дугорочни узрок можемо приписати преласку рачуноводственог извештавања о резултатима са извештавања на основи пословних и друштвених навика на извештавање према рачуноводственим стандардима. То је проузроковало виртуализацију свих видика

рачуноводства, јер су се изгубиле пословне и друштвене норме, а у извештавању је остао само привидан свет поштеног, поузданог и лојалног извештавања. Виртуализација рачуноводства помоћу стандарда је заменила праву пословну праксу и навике друштва. Ношење одела и кравате у уреду је друштвена норма неке околине, иако то није записано у формалним правилима, јер људи носе одела и очекују да ће их носити и други. У великом литерарном опусу психологије (Cook 2001), социологије (Granovatter 1985) и политичке науке (Putnam 1993) записано је, да кључ до поверења лежи у личним односима и друштвеном понашању тржишних учесника, а не у правним правилима и формално увреженим нормама. Прелазак из друштвених норми на стандардна решења у рачуноводству и ревизији био је поступан и спор процес (скоро цели век). Формални стандарди захтевају формалну присилу да би били ефикасни. Државне институције, судови, стручна удружења и удружења предузетника помажу при имплементацији стандарда и активно прате њихову примену. Систем се пред распадом уздржава тако да се кажњавају починиоци, чак и интернационално. Покушаји да хармонизирамо рачуноводствену делатност и рачуноводствено извештавање у свету су можда бурни и неразумни, у најмању руку зато што не узимају у обзир локалне посебности културе и друштвених норми. Да ли је могуће поново постићи поверење у рачуноводствено извештавање предузећа, не узимајући у обзир друштвене норме? Мислимо да је након 70 година непрестаних напора за стандардизирање финансијског извештавања одговор пред нама, али грешка је учињена и немогуће ју је поправити (било би и економски нерационално). Но, нешто је ипак потребно учинити. Заменили стандардна решења нормама је неизводиво, али се треба побринути да се она поштују и да буду прихваћена као друштвена норма. И најважније што морамо направити је вратити поверење у рачуноводствено извештавање на основу стандардизираних решења. Како је могуће постићи поштовање стручних правила и на место њихове виртуалне употребе побринути се за њихову стварну употребу? Одговор гласи: помоћу нове гране рачуноводствене делатности - форензичког рачуноводства.

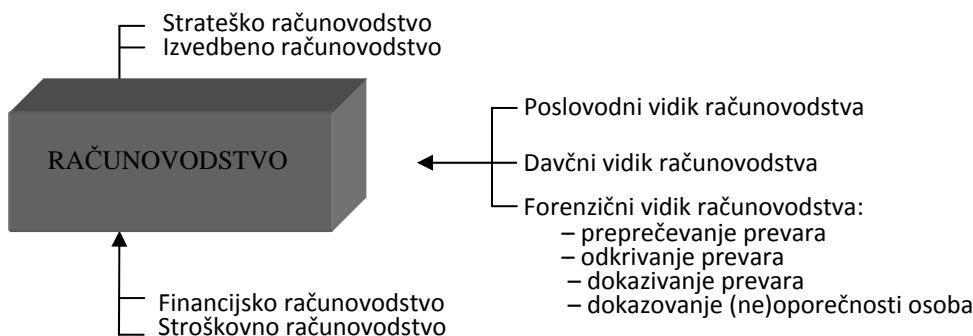
То је важно јер је рачуноводство један од кључних елемената да се изведе или прикрије привредни криминал, јер статистика праћења превара према професијама најчешће наводи управо рачуноводствену делатност и руководиоце на највишим положајима одлучивања. Зато што 29 % починитеља превара ради у рачуноводственој делатности и 18% руководилаца на највишим нивоима представља далеко највећу скупину, које друштву наносе и највећу штету својим недозвољеним равнањем (ACFE 2008) и зато што криза још није за нама и највеће преваре још се очекују (KPMG 2009). Све су то разлози који дају мотив да нешто морамо

учинити, те да је право време за нову грану рачуноводствене делатности, која рачуноводству може помоћи да врати некадашње поверење.

2.2. Појам форензичког рачуноводства

Појам *форензички* потиче од латинске речи *форенсис* и значи судски, односи се на суђење.² У пословном и личном животу постоје разне делатности које се искључиво или успутно баве форензичким радом. Међу њима је и *форензичко рачуноводство* као нова грана рачуноводствене делатности, односно посебна стручна радња, којом се бави форензички рачуновођа. Он на професионалан начин оцењује стварну (*закониту*) и поштену (*моралну*) обраду економских категорија, њихово приказивање и извештавање за судске, пословне, пореске и друге потребе.

Слика 1: Место форензичког рачуноводства у склопу целокупне рачуноводствене делатности³



Прије свега ради се и о посебној врсти рачуноводствене истраге и оцењивања, које је намењено спречавању и откривању, те доказивању превара или других казних радњи и о суду струковне и професионално етичке неупитности и поузданости физичких особа те давање реалних

² Појам *форензичко* је све чешће присутан у нашем свакодневном животу. Реч *форензичко* наине брзо повезујемо с форензичима, који раде нешто у свези са судством или судом. То је тема коју јавност прати с радозналости. Поглед у ССКЈ (2000) показује, да судски значи нешто што се тиче судства, форензичка хемија, психологија; а форензичка медицина је судска медицина. Велики речник страних речи (2002): форензички, лат. *forensis*, нешто, што припада форуму, јавному, тргу; јавни или судски, обично хемија, медицина или психијатрија.

³ Vir: Koletnik F. in I. Kolar: Forenzičko računovodstvo. Zveza računovoda, finančnikov in revizora, Ljubljana, 2008.

мишљења о потенцијалној опасности или стварној присутности правно недозвољених радњи у њихову раду.

2.3. Разлози за деловање форензичкога рачуноводства

Много институција у земљи и свету се бори против привредног криминала. При томе се питамо имају ли они довољно знања, способности и искуства, потребних за ефикасне истраге и оцењивање узрока и последица пословних радњи, који се исказују у кривотвореном рачуновођењу и/или рачуноводственом извештавању. Сви који се суочавају са све чешћим и захтевнијим привредно-криминалним примерима, при којима је потребно имати широко и продубљено знање о пословно-привредним видцима деловања предузећа, и разумевање о улози носилаца рачуноводствене и ревизијске делатности и форензичког рачуновође, питају се јесу ли способни супротставити се привредном криминалу. Јесу ли представници судске власти, криминалисти, рачуновође, ревизори и руководство способни супротставити са изазовима спречавања, откривања и судскога доказивања превара. Сви споменути се сусрећу са сличним, али и различитим тешкоћама, то јест с помањкањем посебних знања и вештина. Ревизорима недостају знања из подручја криминалне истраге, правних норми, а представницима државе, задуженим за порезе и доприносе, недостаје продубљено познавање пословања и рачуноводства, док руководству обично мањкају сва претходно поменута знања. У сврху испуњавања те празнине, рођена је нова научна дисциплина и делатност - форензичко рачуноводство, и нови вештак - форензички рачуновођа. Он би требао бити оспособљен за борбу против нарастајућих привредно-криминалних радњи правних лица и појединаца.

Форензичко рачуноводство је први пут поменуто 1824. године у Glasgowu, у Шкотској (Ramaswamy, 2007), а његова примена у пракси је нарочито присутна последњих година. Најпре су осетили потребу за услугама форензичких рачуновођа у банкама, осигуравајућим друштвима, а у последње време пре свега у полицији и истражним институцијама за спречавање привредног криминала.

Форензичко рачуноводство и професионални форензички рачуновођа попуњавају празнину међу рачуновођама, ревизорима, инспекторима и другим представницима државне и судске власти, којима недостају посебна знања и вештине за спречавање, откривање и доказивање казних и других недозвољених радњи на подручју успостављања, деловања и гашења предузећа. Ради се о стручно захтевним и преплетеним пословним односима и трансакцијама, у које могу бити

укључене и казнене и друге недозвољене радње, које је потребно истражити, оценити и дати стручно мишљење за правне, пословне, пореске или друге информацијске потребе. Данас је највише образованих и искусних форензичких рачуновођа у Сједињеним Америчким Државама, за што је најзаслужније америчко Удружење вештака за истрагу привредног криминала (*Association of Certified Fraud Examiners*).⁴

2.4. Извођачи форензичкога рачуноводства

Носилац задатака форензичкога рачуноводства је форензички рачуновођа, који је вештак са изврсним пословно-економским и економско-правним знањима, те има све карактеристике: образованост, углађеност, промишљености, хтење, изворност, поузданост, кооперативност, праведност, истинољубивост, поштеност, самосвест и друге врлине.⁵

Форензички рачуновођа је главни и одговорни носилац превентивних и куративних радњи, које се врше у сврху смањења ризика повезаних с привредно-криминалним радњама. Носилац форензичкога рачуноводства:

- проверава и оцењује (не)прикладност савлађивања пословних ризика, да се спрече, *открију или докажу преваре односно друге казнене радње*;
- уз подршку одговарајућих (веродостојних) доказа *даје неовисно и непристрасно мишљење о (не)упитности савлађивања пословних ризика те о узрочницима насталих превара или других казnenих радњи*.

При својем раду мора имати довољно широко пословно-организацијско знање и искуство, мора бити стручно и морално поуздан (без приговора), тако да је његово професионално мишљење (суд) о пословању и с њим повезаним преварама или другим недозвољеним радњама довољно уверљиво. Његове спознаје темеље се на важећим рачуноводственим, ревизијским, криминалистичким и другим сродним доктринама, подржаним савременим теоретским открићима и најбољом праксом, те с општеприхваћеним професионално-етичким нормама. Ради се о тражењу и доказивању струковне и професионално-етичке (не)истине

⁴ Више информација о форензичким рачуновођама могуће је добити на интернетној страници: <http://www.acfe.com/>), о Вештацима за истрагу господарскога криминала (англ. *Association of Certified Fraud Examiners*) и на интернетској страници: <http://acfsnet.org/index.htm> ин на: www.acfe.com.

⁵ Преузето од: Ivan Turk: Revizor kot celovita odlična osebnost (enajst pogledov na odličnost). Zbornik referata osme konferencij revizora. Slovenski inštitut za revizijo, Ljubljana 2002, str. 37–44.

и (не)поштености у пословној евиденцији (пословним листама и записима), у пословним књигама и пословним извештајима и утицају недозвољених радњи на смањење господарских користи деоничара (engl. *stakeholders*). Ако полазимо од темељне претпоставке *да је рачуноводство стварна слика, односно пословни језик свакога предузећа, онда из те слике можемо уочити присуство недозвољених радњи.*

Форензички рачуновођа посвећује главну бригу анализи узрока и последица (engl. *cause & effect analysis*) проучаване појаве односно феномена, као и откривању превара или других недозвољених радњи (ако постоје) и његовог утјецаја на рачуноводство и рачуноводствено извештавање. Основни принцип при истрази такве врсте је оцена чињеница, то јест стварних догађаја, процеса или стања, а не оцена формалних (про-форма) рачуноводствених и/или нерачуноводствених извештаја.

Форензичко рачуноводство је, дакле, посебна рачуноводствена активност коју обавља форензички рачуновођа који је способан *разоткрити и оцијенити изгубљене економске користи, штете и обавезе,* које проузроче *казнене и друге недозвољене радње.* Може бити од помоћи финансијском или пореском ревизору, односно инспектору, као и у припреми оптужнице, или у судском поступку. Може бити укључен у различитим фазама разоткривања казних економских радњи и оптужби починитеља.

Носилац форензичкога рачуноводства у Сједињеним Америчким Државама је вештак са стеченом лиценцом Удружења вештака за истрагу привредног криминала (engl. *Association of Certified Fraud Examiners, ACFE*). Ради се о водећој стручној организацији вештака, која окупља више од 43.000 чланова из САД-а и из стотине других држава, у којима то удружење има своје огранке (engl. *Chapters*). Стручну подршку при откривању и спречавању привреднога криминала нуди свима онима који се боре против таквих недозвољених радњи. Удружење је било установљено 1988. са седиштем у Аустину, у Тексасу, и редовно запошљава 50 сарадника. У САД-у и другде по свету организира образовање и проверу знања кандидата о стандардним методама истраге, брине се за то да ти вештаци при свом раду буду професионални и да поштују кодекс професионалне етике тога удружења (engl. *Code of Professional Ethics*). Својим члановима додељује стручни назив *Certified Fraud Examiners, CFE*. Удружење нуди члановима разне облике функционалнога образовања о привредном криминалу (семинари, конференције), издаје публикације и стручне књиге угледних аутора из

тог подручја. Подржава високошколско образовање и за те програме нуди одговарајуће студијско градиво.⁶ Досада су његови чланови по целом свету суделовали при бројним истрагама с цивилно - правног и казнено - правног подручја.

Форензички рачуновођа је, дакле, креатор неовисних и објективних знања (информација) о привредној истини. Објективност захтева реалан приступ, иако то у потпуности није могуће постићи. Управо је зато важно да су носиоци те делатности свесни да је њихово професионално држање кључни фактор којим постижу поверење у свој рад. Кад не би било субјективности, не бисмо ни требали судских вештака, оцењивача вредности, ревизора и других повереника, који управо својим стручним и моралним држањем уживају поверење људи.

2.5. Форензичко рачуноводство у борби против превара у привреди

Најпре неколико чињеница о обиму привреднога криминала а тиме и разлога за укључење форензичкога рачуноводства у борби против превара и привредног криминала. Привредни криминал је по оценама 16.606 овлаштених истраживача привредног криминала и овлаштених ревизора Сједињених Америчких Држава 2008. узроковао штету у висини од 7% прихода америчких предузећа (ACFE 2008)⁷. Преведено на ниво целокупне привреде то износи невероватних 994 милијарди америчких долара губитка националног бруто друштвеног производа Америке због привреднога криминала (ACFE 2008).

Статистичких података или оцена колика је штета због привредног криминала у Словенији, или висина жртвованог БДП-а и штета на рачун прихода словенских предузећа, немамо. Но, имамо оцену словенске полиције, да су 2008. године привредно казнена дела узроковала 112,5 милиона евра штете (Словенска полиција 2008). У Словенији је последње године привредни криминалитет по броју откривених радњи порастао за 5,4%. Кад бисмо то прерачунали (словенски БДП за годину 2008. износи 37.126 милиона евра), штета би износила око 0,3 % националног БДП-а Словеније. Сматрамо да је та бројка тако мала зато што је у Словенији пуно више привредно-криминалних радњи остало неоткривених. Тешко је

⁶ Више о томе на интернетској страници: www.acfe.com.

⁷ Под изразом предузеће подразумевамо све облике организација од привредних друштва до јавних установа и самосталних предузетника.

поверовати да се природа и начин америчког привредног пословања разликује од словенскога за више од 2300 процената.

Према извештајима америчких форензичких рачуновођа, 35% превара је последица непримерних унутарњих контролних поступака у предузећима (ACFE 2008). Највише примера привредног криминала, чак 29%, узроковали су вршиоци рачуноводствених послова, а тек на другоме месту, с 18 процената носиоци су послова управљања и вођења. Привредни криминал у САД-у најчешће се повезује с неоправданим присвајањем средстава, и то у 91,5% примера а најмање с преварантским извештајем. Због тога је врло важно истакли да далеко највеће штете узрокују управо преварантски извештаји о пословању предузећа. Привредни криминал најчешће почиње у облику корупције, око 27,5%, те се наставља у остале шеме недозвољених и казних радњи.

Уверени смо да ти подаци указују на чињеницу да је привредном криминалу потребно посветити сву нашу пажњу. Посебан напор је потребно уложити у откривање и судско прогањање привреднога криминала у рачуноводственим звањима и рачуноводственим извештајима. Не верујемо да се Словенија при томе битно разликује од осталих капиталистичких држава.

Ако неко сумња или оповргава рад и понашање рачуновођа, руководилица или других сарадника у предузећу и сматра да су њихове радње законско недозвољене и да за њих могу бити судски прогоњени, онда имамо јак разлог за сарадњу с форензичким рачуновођом. Таква сумња се може јавити при било коме, а најчешће ће корисник таквих форензичких услуга употребити истражне налазе за судске, пореске и/или пословне потребе. Осим тога, доказаћемо му и примерима, када се на пословном или надзорном нивоу жели добити одговор постоје ли наговештаји, односно знакови пословно недозвољених радњи, и је ли заиста присутна стручна и/или професионално-етичка (не)правилност осумњичених починитеља пословних радњи.

У форензичком рачуноводству најчешће се ради о посебној врсти независне и непристране истраге и оцењивања правилног и етички прихватљивог (пре свега законитога) понашања у деловању предузећа. То су темељни задаци носиоца те делатности, којима се могу придружити и друге сродне обавезе. Форензичар за рачуноводство може наступити:

- као *неовисни вештак* за истрагу и оцењивање стручно правилнога и етички неупитног понашања учесника у пословању предузећа;
- као *саветник* наручиоцу за утврђивање и/или постизање жељене спознаје о неупитности истраживане особе или истражног догађаја, процеса или стања;

- као *посредник* (медијатор) при усклађивању мишљења партнера (странки) с различитом сликом о стварном и поштену пословном догађају, процесу или стању.

У истражном поступку, форензичар прикупи непобитне доказе, с којима потврђује своје мишљење као вештака. За то мора имати потребна знања, барем на нивоу аналитичара, ревизора или другог привредног процењивача, а потребна су му и знања и вештине о самој методици форензичке истраге. Садржај рада обичног и форензичког рачуновође разликује се у обавезама: први доказује неупитност/неспорност свог рада, а други његову могућу упитност/спорност. Осим што познаје методику форензичке истраге и одређене начине, методе и технике истраге, он мора доћи до поузданих спознајних подлога (извора), који несумњиво и уверљиво доказују могућу упитност/спорност рачуноводства и/или рачуноводственог извештавања. Тек таква преиспитивања и оцене могу бити веродостојна подлога за правне и друге пресуде истраживаних (не)спорних радњи.

Рад форензичког рачуновође је професионално⁸ и циљано, тесно повезано с неовисним и непристрасним деловањем носиоца рачуноводствене делатности у предузећу. Зато је његов рад повезан с разноликошћу рачуноводствених садржаја и корисника рачуноводствених исказа и других рачуноводствених извештаја. У наставку ће бити представљена три главна подручја, односно скупине корисника, којима форензички рачуновођа може помоћи својим услугама.

Форензичко рачуноводство може дати подршку руководству и надзорницима предузећа, истражним и судским органима прогона казних радњи те пореским и другим државним органима. У наставку представљамо, пре свега, услуге форензичког рачуноводства за последње две скупине корисника.

Форензички рачуновођа је примеран вештак у судским предметима, у којима његова неовисна и непристрасна оцена може одлучујуће деловати на пресуду у казнено или цивилно-правним примерима. У пословном животу више је разлога за остварење стручног мишљења: у случају проверавања и оцењивања веродостојности каквог пословног извештаја или стварности/истинитости пословног догађаја, процеса или стања, како би заинтересирани о томе предмету могли добити неовисно и

⁸ Професионални рад није једнак раду у струци. Рад у струци је врло захтјеван, а лице које обавља тај рад посједује универзитетско образовање и практична искуства (вјештине). Рад у струци је често и струковно регулирано и надзирано, те има шире јавно значење, зато је уређено законом, струковним начелима, стандардима и другим обвезујућим правилима.

непристрано мишљење. Такве потребе захтевају добро познавање свих страна предузетничке економије, дакле теоретских и практичних аспеката деловања предузећа, правних, пословно-организацијских и других норми, које уређују њихово деловање. Одговарајућим знањима проучавања, контрола, ревизија и криминалистичких знања, такав вештак може проверити и неовисно и непристрасно оценити њихову (не)правилност.

Форензички рачуновођа обавља задатке за судске потребе и наступа у улози судског вештака у случајевима када је потребно:

- откривање (истрага и оцењивање): (а) спорних/упитних пословних догађаја, процеса и стања, (б) намерног или ненамерног прикривања стварне слике о пословним догађајима, процесима или стањима, (ц) неистинитог и непоштеног рачуноводственог извештавања;
- неовисно и непристрасно писмено и/или усмено вештачко (експертно) мишљење о радњама унутар економског положаја, те пословног и новчаног успеха предузећа, за које постоји наводна сумња за њихову нелегалност.

При томе се ради о подршци истражним и/или судским органима прогона починитеља казних радњи. Да би при обављању своје задаће били делотворни, штедљиви и успешни, требају правовремене и недвосмислене доказе. Свака оцена има своју "употребну вредност", ако је починиоцу изречена на разуман начин и у разумном року. При изрицању казни треба бити *праведан*, па за кривично дело треба одмерити праведну (правилну) казну свима који су суделовали у неком спору. Владати мора закон, а починиоцима кривичних дела потребно је праведно пресудити. При томе мора бити закон за све једнак. Кажњени могу бити само ако им је доказана кривња (а не само због сумње), а казнена мера мора бити у сразмеру с тежином дела.⁹

Форензички рачуновођа својом истрагом помаже истражним и судским органима прибавити ваљане доказе о привредним преварама и другим недозвољеним радњама и у вези с тим спознаје о:

- организираности пословања предузећа, организацијској структури (формалној и неформалној) укључујући и опис компетенција, задатака и одговорности, с нагласком на оценама финансијских овлаштења и одговорности;
- режијским делатностима при пословању предузећа, укључујући финансијску, рачуноводствену и надзорну делатност истраживане код

⁹ Божидар Дебењак, филозоф: Регенерација бесед праваца, правичност, кривда, умно равнање. Разправа о реформи казенског законика. Дело, Сobotна прилога, Љубљана, 16. фебруар 2008, стр. 12.

правних лица, да би придобили одговарајуће доказе о упитним/неисправним, односно исправним пословним догађајима, стањима и понашања учесника у раду предузећа;

- о начинима деловања, политици, стратегији, процедурама и стандардима предузећа, који могу представљати важне факторе за разумевање могућих или већ изведених привредно-казнених радњи;
- информацијском систему, како компјутерском тако и у примеру не-компјутерског система за сакупљање, обраду и контролу података о пословању предузећа;
- прикладности, односно неприкладности унутрашњег контролног система, са поштовањем сваког идентифицираног знака постојања и стварног чињења привредно–криминалних радњи.

Форензички рачуновођа своје услуге нуди и пореском или другом државном органу, задуженом за сакупљање пореза и/или доприноса. Стручну помоћ им може нудити тако да:

- истражује и открива околности и радње особа, које су пореском органу посредовали криве или непотпуне податке о порезно важним предметима;
- упозна порески орган, да није био обавештен о порезно важним радњама које нису у складу са законском обавезама;
- обавести порески орган о непотпуној употреби пореских ознака (пореских бројева) или других важних података за обрачун пореске обавезе, које нису у складу са законом;
- помаже у откривању пореске преваре реконструирајући пословне догађаје, процесе или стања, за које нема видљивих или одговарајућих подлога (листіна) или трагова.

Главна употребна вредност услуга форензичкога рачуновође је повезана с откривањем и истрагом пореских утаја, које су по важећем пореском закону недозвољене и представљају казнене радње. О утаји пореза говоримо кад порески обвезник на основи неплаћаних обавеза у целисти или деломично избегне плаћање пореских обавеза, или их плаћа касније на основи достављеног решења пореског органа.

Форензички рачуновођа може корисно сарађивати с представницима државе на свим нивоима прикупљања пореза, а не само при судском гоњењу пореских обвезника. За успешну сарадњу при истрази прикупљања пореза и прихода мора добро познати врсте пореских утаја.

2.6. Остваривање услуга форензичкога рачуноводства

Форензички рачуновођа мора добро познати опште начине, методе и технике привреднога проучавања, које сусрећемо не само при проучавању

(анализирању), већ и у надзирању, истраживању свих врста привредних истрага, дакле и у форензичкој истрази рачуноводства и рачуноводственога извештавања. Ради се о мање-више познатим начинима, методама и техникама просуђивања, које су развиле економске и сродне научне дисциплине. Ако се у процесу просуђивања сусрећемо с појавама и процесима које економска или друга наука није истражила и није нашла општеважећа решења, имамо посла са научно-истраживачким процесом, који се исто тако остварује по начелима логичког размишљања, само што при решавању проблема морамо утирати пут на још непознат – изворан начин. Процес обављања задатака форензичкога рачуноводства одвија се у следећим корацима:

1. *припремна фаза*: конституисање самосталне форензичке делатности, која може – у правилу великих и повезаних предузећа – бити остварена с властитим форензичарима у оквиру унутарње ревизијске делатности или као самостална делатност. У средњим и малим предузећима можемо се одлучити за спољне извођаче превентивне и куративне форензичке делатности;
2. *фаза планирања*: дугорочно и краткорочно планирање спречавања и усавршавања форензичких истрага, потребних елемената и средстава;
3. *изведбена фаза*: препознавање проблема, у вези с преварама, планирање истражног задатка, сакупљање доказа, проучавање и вредновање доказа, састављање извештаја и извештавање о налазима истраге;
4. *чување и уређивање докумената* о обављеним задацима и о вештачким извештајима.

Рад форензичкога рачуновође, дакле, може бити усмерен превентивно и куративно. Смисао превентивнога рада је у томе да се њиме спречава настанак недозвољених привредних радњи. Оне нису присутне, а нема ни видљивих знакова да би се могле догодити. Помаже при успостави одговарајућег контролног система за овлађивање такве врсте пословног ризика. При куративном раду се сусрећемо с појавама које указују на казнене радње Од форензичара очекујемо да преиспита и оцени такве недозвољене радње и да о њима да неовисно и непристрано мишљење, посвједочено с довољно поузданих доказа. Мислимо да потенцијалне почиоце привредно-криминалних радњи, већ сама спознаја о новим облицима битке против њих (као што је на пример форензичко рачуноводство) може увелико одвратити од њихових неморалних и недозвољених намера.

3. Закључак

У Сједињеним Америчким Државама је ФБИ (engl. The Federal Bureau of Investigation) у 2009. години планирао двоструки број агената у односу на претходну годину за борбу против привредног криминала. Сви нови и постојећи сарадници, који раде на откривању и прогону привредног криминала у споменутој америчкој институцији, морају обавити посебно усавршавање на подручју форензичког рачуноводства (The New York Times, October 19, 2008). У Аустралији је, према анкетама (КПМГ 2008) за извештавање о пословним резултатима, могуће очекивати знакове преварантског извештавања у 45% примера привредног криминала извршеног у 2009. години (КПМГ 2009). Према мишљењу швицарских и аустралијских ревизора, преварантско рачуноводствено извештавање је највећу штету у протеклој и текућој години донело финансијским институцијама, које су већ ионако у критичном положају због опште финансијске и економске кризе. Драстичан пораст привредно-криминалних радњи предвиђа се и за мале предузетнике и предузећа (Reiter, M. i drugi, 2009).

На основи праћења понашања рачуноводствене делатности у последњим кризама, које су имале за последицу пропаст економских гиганата, закључујемо да ће се, као прво, драстично променити правила деловања рачуноводствене струке, а при томе мислимо на рачуноводствене и ревизијске стандарде. С обзиром на то да смо дошли до спознаје да то није довољно, да је пут стандардизације у рачуноводственој делатности био доста непромишљен потребно је да се та правила поштују као друштвена норма а не да буду само мртво слово на папиру. Друга велика промена односи се на дисциплину и поштење одговорних особа повезаних с рачуноводственом делатношћу, пре свега у оквиру извештавања и његовог надзора, што је до сада било на врло ниском нивоу. Кључно ће бити поново успоставити поверење у рачуноводствену делатност, а таква очекивања захтевају нова решења. Сматрамо да форензичко рачуноводство може бити добар партнер свима онима којима је у интересу спречавање привредно-криминалних радњи, и може значајно помоћи враћању поверења у рачуноводствену делатност.

Могуће је очекивати да ће се у скорој будућности најпре распламсати привредни криминал, који ће бити праћен борбом против те појаве. При томе ће у англосаксонским државама одлучујућу улогу одиграти управо форензичко рачуноводство и форензички рачуновођа. Сматрамо да је прави тренутак да и ми препознамо снагу и корист форензичког рачуноводства.

4. Кориштени извори

4.1. Литература

1. ACFE - Association of Certified Fraud Examiners. 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, 2008. *Dostopno na:* www.acfe.com
2. Arnold P. J. 1999. From the union hall: a labor critique of the new manufacturing and accounting regimes. *Critical Perspectives on Accounting*, 10(4): 399-424.
3. Arrington C. E. Puxty A. G. 1991. Accounting, interests, and rationality: a communicative relation. *Critical Perspectives on Accounting*, 2(1): 31-58.
4. Baritz L., *The servants of power: the use of social science in American history*. New York: Wiley, 1960.
5. Bayou M. E. in Reinstein A., 2001. A systematic view of fraud explaining its strategies, anatomy and process. *Critical Perspectives on Accounting*, 12(4): 383-403.
6. Bilello T., 2002. How to prevent another Enron tragedy. Hofstra University, Working Paper, May.
7. Božidar Debenjak, filozof: Regeneracija besed pravica, pravičnost, krivda, umno ravnanje. *Razprava o reformi kazenskoga zakonika*. Delo, Sobotna priloga, Ljubljana, 16. februar 2008, 12.
8. Briloff A., 2001. Garbage in/garbage out: a critique of fraudulent financial reporting: 1987–1997. *Critical Perspectives on Accounting*, 12(2): 125-148.
9. Cook, K. S. *Trust in society*, The Russell Sage Foundation Series on Trust, vol. II. Russell Sage Foundation, New York, 2001.
10. Cooper David J. in Keith Robson., 2005. Accounting, professions and regulation: Locating the sites of professionalization. *Accounting, Organizations and Society*, 31(4-5): 415-444.
11. F. B. I. Struggles to Handle Financial Fraud Cases, *The New York Times*, , October 19, 2008. *Dostopno na spletni strani* <http://nytimes.com>
12. Galambos L., *The public image of big business in American, 1880–1940, a quantitative study in social change*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1975.
13. Gallhofer S., Haslam J. Roper J. 2001. Applying critical discourse analysis: struggles over takeovers legislation in New Zealand. *Advances in Public Interest Accounting*: 121-156.
14. Granovetter, M., 1985. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91 (3): 481–510.
15. Hunt EK. *Property and prophets: the evolution of economic institutions and ideologies*. New York: Harper and Row, 1980.

16. Hurst J. W. The legitimacy of the business corporation in the law of the U.S. 1780–1970s. Charlottesville: The University Press of Virginia, 1970.
17. Koletnik F. in I. Kolar: Forenzičko računovodstvo. Zveza računovoda, finančnikov in revizora, Ljubljana, 2008.
18. Kolko G., The triumph of conservatism: a reinterpretation of American history 1900–1916. London: Collier-Macmillan, 1963.
19. KPMG 2009. KPMG Fraud Survey 2008. Dostopno na spletni strani http://www.kpmg.ch/docs/KPMG_Forensic_Fraud_Survey_2008_Australia_New_Zealand.pdf.
20. Lehman Cheryl R. in Fahrettin Okcabol., 2005. Accounting for crime. *Critical Perspectives on Accounting*, 16(5): 613–639.
21. McCraw T., 1975. Regulation in America; a review article. *Business History Review*, Summer: 159–83.
22. Okcabol, F., 2002. Auditors' compliance with employment eligibility verification form I-9 of the immigration reform and control act of 1986. *Advances in Public Interest Accounting*, 9.
23. Parker, L. D., 1986. Polemical themes in social accounting: a scenario for standard setting. *Advances in Public Interest Accounting*: 67–93.
24. Putnam, R. D., *Making Democracy Work*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1993.
25. Reiter, M i drugi. 2009. Will 2009 be a busy year for commercial disputes? *Forensic Accountant*, 6(33) Winter 2008/2009, 10–16. Dostopno na spletni strani http://www.kpmg.ch/docs/20090206_KPMG_Forensic_Accountant_Issue_33_Winter_2008_09.pdf.
26. Slovenska policija - Ministrstvo za notranje zadeve, 2009. Poročilo o delu policije za leto 2008. Dostopno na spletni strani <http://www.policija.si/portal/statistika/lp/pdf/LetnoPorocilo2008.pdf>.
27. Sunder Shyam., 2005. Minding our manners: Accounting as social norms. *The British Accounting Review*, 37(4): 367–387.
28. Sunder, S., 2003. Rethinking the structure of auditing and accounting. *Indian Accounting Review* 7(1): 1–15.
29. The Financial Times. Big five firms uncomfortable in the spotlight, March 4, 2002.
30. Tinker T, Gray. Beyond a Critique of Pure Reason: From Policy to Politics to Praxis in Environmental and Social Research, Working Paper, 2002.
31. Tinker T. 1991. The accountant as partisan. *Accounting, Organizations and Society*, 16(3): 297–310.

32. Turk Ivan. 2002. Revizor kot celovita odlična osebnost (enajst pogledov na odličnost). Zbornik referata osme konferencij revizora. Slovenski inštitut za revizijo.
33. Vinita Ramaswamy. 2007. New Frontiers: Training Forensic Accountants Within The Accounting Program, Journal of College Teaching & Learning, 4(9): 31-38.

4.2. Други извори

1. Association of Certified Fraud Specialists. Dostopno na: <http://acfsnet.org>
2. Center za izobraževanje v pravosodju. Naslov: <http://www.mp.gov.si/si>.
3. Mednarodni standardi in mednarodna stališča o revidiranju. Dostopno na: <http://www.si-revizija.si/>.
4. Mednarodni standardi strokovnega ravnanja pri notranjem revidiranju. The Institute of Internal Auditors. Dostopno na: <http://www.theiia.org>.
5. Proceeds of Crime Act 2002. Dostopno na spletni strani <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/ukpga20020029en1>.
6. Sarbanes-Oxley Act of 2002. 2002. Dostopno na spletni strani <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ204/pdf/PLAW-107publ204.pdf>
7. SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika: Odzadnji slovar slovenskega jezika in Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki. Elektronska izd. na plošči CD-ROM. Državna založba Slovenije, Ljubljana 2005.
8. The Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts. Dostopno na: http://www.intosai.org/Level2/2_LIMADe.html.
9. Veliki slovar tujk. Cankarjeva založba, Ljubljana 2002.